

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK ÉS TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ

Napjainkban a tömegkommunikáció és ezen belül a televízió feladatáról igen széles körű vita folyik a legkülönbözőbb fórumokon. E vitáknak, amelyek egy-egy műsor vagy a műsorfolyam egésze körül kibontakoznak, szembevetendő sajátossága, hogy gyakran előfordul: az értelmiség és ezen belül az ún. alkotó értelmiség /művészek, tudósok, kritikusok/ vélekedése, illetve más társadalmi csoportok ítélete nagyon eltér egymástól, néha élesen összeütközik. Röviden és sarkítva fogalmazva: ami az alkotó értelmiségnek tetszik, az más társadalmi csoportoknak nem tetszik. Olyan konfliktus ez, amelyet a tömegkommunikációban naponta ítélünk; e problémát sokféle formában megfogalmazta már a művelődéstudományi irodalom. Először, ha itt az elit-kultúra és a tömegkultúra körüli vitákra utalunk; más összefüggésben szóba került már ez a probléma a magyar progresszió esoterikus voltáról folytatott vitákban is. A vita lényegében a kultúra demokratizálásának problémája körül forog. A tömegkommunikáció, a televízió nagy problémája éppen ebből adódik: a történelemben először vált lehetővé, hogy az audio-vizuális technika segítségével nagy tömegek /gyakorlatilag az egész magyar társadalom/ találkoznak a kultúra történelmi és új értékeivel; ez a találkozás drámai erővel hozza felszínre az értékeitőletekben lappangó ellentéteket, a különböző társadalmi csoportok /osztályok, rétegek/ eltérő érdekek- és értékrendszereit. E problémához a magam részéről - az általános elméletek, viták taglalása helyett - a gyakorlati tapasztalatok oldaláról szeretnék hozzászólni; a gyakorlati tapasztalatokból kiindulva szeretnék néhány olyan általánosabb problémát felvetni, amelyek - megítélések szerint - közös gondunkat képezik.

A televíziót - a magam részéről - egy ún. audio-vizuális tömegkommunikációs technikának tekintem, hasonlóan a könyvnyomtatáshoz. Ezzel a technikával közvetíteni lehet a társadalmi tudat valamennyi tartalmát, a társadalmi tudat különböző objektívációit: a mindennapi tudattal összefüggő ismeretrendszereket, politikai információt, művészeti alkotásokat /művészeti ágazatonként/, tudományos ismereteket. Mindegyiket a maga történetileg kialakult - és a televízió audio-vizuális nyelvére adaptált kommunikációs formái, műfajai szerint. Szociológiai közelítésben ezt így is fogalmazhatjuk: a tömegkommunikáció, a televízió egy sajátos hidat jelent az ún. alkotó értelmiség és más társadalmi csoportok között, a technika közvetítésével egy széles körű párbeszédet tesz lehetővé az eltérő értékrendszerű társadalmi csoportok között; a vitákban, meg nem értésekben e párbeszéd zavarai, problémái tanulmányozhatók.

A sugárzásra kerülő műsorok fogadtatásáról - túl a személyes vélekedéseken - a közvéleménykutatás adataiból kaphatunk tájékoztatást. Ezeknek az adatoknak a megbízhatóságát sokan vitatják. Ezen lehet meditélni. Egy azonban tény: a közvélemény-kutatás által feltárt adatok /egy-egy műsört kb. hányan néznek meg, az ún. tetszési indexek/ olyan tendenciákat jeleznek, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A műsorok fogadtatását - némi egyszerűsítéssel - két tényező határozza meg: az életmód s ezen belül a televízió-nézési szokások, illetve maga a műsor. Mindezt előre bocsátva vegyünk szemügyre néhány adatot, amelyet visszatérően jeleznek a közvélemény-kutatások:

1./ Kétségtelen tény, hogy a legtöbb nézőt azok a különböző értékű művészeti alkotások vonzzák, amelyek képesek szórakozási funkciót is betölteni. Ezt a szerzteágazó problémát nem kívánom taglalni, csupán jelzem a probléma lényegét: a dilemma itt az, hogyan lehet az elementáris erővel jelentkező szórakozási igény kielégítését a művelődési érdekekkel, a művészeti értékkel összeegyeztetni, az egyre világosabban kirajzolódó ízlésirányzatokat értékes műalkotásokkal kielégíteni.

2./ A másik jelenség, amely az adatokból szemünkbe tűnik, hogy az un. ismeretterjesztő műsorok közül a legsikeresebbek, legnézettebbek a mindennapi élettel, a mindennapi tudat problémáival foglalkozó műsorok. Több évre visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a legnézettebbek az ilyen műsorok: Jogi esetek, Születésünk titkai, Főzőcske, de okosan, Delta, Családi kör stb. Ezek népszerűsége gyakran az un. szórakoztató műsorok nézettségét is eléri /40-65 % között mozog; abszolút számokban kifejezve 1 %-os nézettség 75 000 fővel egyenlő/; e műsorok közös jellemzője, hogy e műsorszínpadok a mindennapi élet, a családi élet hétköznapi /egészségügyi, pszichológiai, társadalmi, jogi kérdéseivel/ foglalkoznak, a családi élet biztonságát, kultúráját próbálják szolgálni.

3./ Harmadik jelenségként érdemes a politikai műsorok fogadtatását is szemügyre venni. A televízióban, mint ez közsímert, a politikai műsoroknak meghatározott rendszere alakult ki; e rendszer gerincét a naponta háromszor jelentkező híradó, a hetenként jelentkező "A hét", és az alkalmankénti "Fórum" című műsor képezi. E periódikus műsorrendszerhez csatlakoznak más bel- és külpolitikai műsorok /pl. Nemzetközi stúdió stb./.

A rendszeres politikai műsorok /híradó, A hét, Fórum/ nézettsége átlagosan 50-50 % között mozog, amiből - némi egyszerűsítéssel - arra következtethetünk: kb. az ország lakosságának a fele az, amely a politika eseményei iránt aktívan érdeklődik.

4./ Végezetül van a műsoroknak egy köre, amely azt a célt tűzi maga elé, hogy direkt módon propagálják, ismertessék a kultúra /a művészetek és a tudományok/ értékeit. Ide tartoznak a különféle művészeti, illetve tudományos magazinműsorok, sorozatok. /Filmszem, Művészeti Magazin, Nézőpont, Szemle stb./ Ezeknek a műsorszínpadoknak a nézettsége a tapasztalatok szerint kb. 3 és 15 % között mozog, hatókörük tehát az előzőekben ismertetett műsorszínpadoknál lényegesen szűkebb, a művészetekkel és a tudományokkal aktívan foglalkozók táborára terjed ki.

Az ismertetett tények és adatok azért is figyelemre méltóak, mivel ugyanazokat a problémákat jelzik, amelyeket más

művelődésszociológiai vizsgálatokból is ismerünk. Milyen következtetéseket vonhatunk le ezekből a tapasztalatokból?

Az első, amire érdemes felfigyelnünk: a mindennapi életben megfogalmazódó hétköznapi problémák, a családi élet biztonsága az a legfontosabb érték, amely körül nagy tömegek érdeklődése elrendeződik. Ha ismeretterjesztő, népművelő munkánk hatékonyságát, az értelmiségnek más társadalmi csoportokhoz való viszonyát javítani akarjuk, ezekre a kérdésekre nagyobb, a jelenleginél sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítanunk.

Ehhez a tartalmi kérdéshez kapcsolódik a módszertani probléma is: a társadalomtudományi ismeretterjesztés csak akkor lehet hatékony, ha nem elvont elméleteket közvetítünk, hanem a mindennapi élet, a politikai gyakorlat által felvetett problémákra keresünk választ, segítségül hívva a társadalomtudományok ismeretrendszeit. Más szóval: ismeretterjesztő munkánk demokratizmusát, a különböző társadalmi csoportok és az értelmiség közötti párbeszédet, a két irányú kommunikációt kellene erősítenünk.

A társadalomtudományi ismeretterjesztés tervezése és szervezése jelenleg nem a mindennapi élet, a politika által felvetett problémákból, hanem a társadalomtudományok szakrendszeréből, a különböző szaktudományok /a közgazdaság, a szociológia, a jog stb./ által felvetett problémákból indul ki. Munkánk demokratizálása e szemlélet változtatását követeli. Ez a törekvés pontosan egybe vág a tudományon belül végbemenő változásokkal is. E problémát így fogalmazta meg Szentágothai János a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén: "A tudomány fejlődésének mai szintjén a problémák csakúgy, mint az eredményei iránt mutakozó társadalmi elvárás is, szinte kivétel nélkül nem a tudomány hagyományos diszciplináris tagozódása szerint, hanem interdiszciplinárisan: több tudomány, sokszor éppen természet- és társadalomtudományok együttműködésének parancsoló igényével jelentkeznek. Az osztályok az általuk összefogott tudományterületek gyorsuló differenciálódása folytán mind kevésbé alkalmasak a jelentkező tudományos tartalmi kérdésekben felelős vélemény-nyilvánításra."

A tömegkommunikációban szerzett tapasztalatok, úgy vélem, hasznosíthatók a köznevelődés más területein is. E módszertani kérdések, a mindennapi tudatnak az elméleti tudathoz való közelítése természetesen szorosan összefügg az értelmiség társadalmi helyzetével, a munkásosztályhoz való viszonyához is. E.Hobsbawm, a kiváló marxista történész mutatott rá egy tanulmányában: korunkban az értelmiség létszáma, politikai jelentősége növekszik, ugyanakkor fennáll a veszély, hogy az értelmiség szűk, belterjes szektává válik, ha nem építi ki, s mélyíti el a munkásosztályhoz fűződő kapcsolatait. E módszertani probléma csupán vetülete annak a mélyebb folyamatnak, amit Gramsci az "organikus értelmiség" problémájaként megfogalmazott.

Mindezek nyomán érzékelhető a társadalomtudományok és a tömegkommunikáció viszonyának bonyolult egymásra utaltsága, kölcsönös függősége a tényleges társadalmi folyamatoktól és azok fogalmi tükrözőjétől, az értelmiségtől.